

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑΤΩΔΕΣ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ – ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ

Ένας νεαρός, στο σπίτι του οποίου ένας γνωστός αργά το βράδυ του χτύπησε το κουδούνι για να του αφήσει ένα επισκεπτήριο, ονειρεύτηκε εκείνη τη νύχτα ένα όνειρο: Ένας τεχνικός δούλεψε μέχρι αργά το απόγευμα για να επισκευάσει το τηλέφωνό του. Όταν έφυγε, αυτό συνέχισε να κουδουνίζει – όχι συνεχώς, αλλά με διακοπές. Ο υπηρέτης του έφερε πίσω τον τεχνικό, και αυτός σχολίασε: «Είναι περίεργο ότι ακόμα και άνθρωποι που είναι 'tutelrein' είναι συνήθως ανίκανοι να αντιμετωπίσουν μια τέτοια κατάσταση».

Θα δούμε στη συνέχεια ότι η αδιάφορη αφορμή που προκάλεσε το όνειρο εξηγεί μόνο ένα στοιχείο του. Το επεισόδιο απέκτησε κάποια σημασία μόνο όταν ο ονειρευόμενος το συσχέτισε με μια προηγούμενη εμπειρία του, η οποία, αν και εξίσου αδιάφορη από μόνη της, πήρε ένα επιπρόσθετο νόημα στη φαντασία του. Όταν ήταν μικρός

και ζούσε μαζί με τον πατέρα του, μια φορά, μεταξύ ύπνου και ξύπνιου, αναποδογύρισε ένα ποτήρι με νερό πάνω στο πάτωμα. Το καλώδιο της τηλεφωνικής συσκευής βράχθηκε και τα *συνεχή κουδούνίσματα* αναστάτωσαν τον ύπνο του πατέρα του. Εφόσον το συνεχές κουδούνισμα αντιστοιχεί στο βρέξιμο, τα «*διακεκομμένα κουδούνίσματα*» χρησιμοποιήθηκαν για να αναπαραστήσουν σταγόνες που πέφτουν. Η λέξη «*tutelrein*» θα μπορούσε να αναλυθεί προς τρεις κατευθύνσεις, που συνδέονται με τρία από τα θέματα που αναπαρίστανται στις σκέψεις του ονείρου. Η λέξη «*Tutel*» είναι νομικός όρος και σημαίνει «κηδεμονία». «*Tutel*» (ή μάλλον «*Tuttel*») είναι επίσης μια χυδαία λέξη για το γυναικείο στήθος. Το δεύτερο συνθετικό της λέξης, το «*rein*» [«καθαρός»], άμα συνδυαστεί με το πρώτο συνθετικό της λέξης «*Zimmertelegraph*» [«οικιακή συσκευή τηλεφώνου»], σχηματίζει το «*zimmerrein*» [«καλοαναθρεμμένος»] – το οποίο συνδέεται στενά με το βρέξιμο του πατώματος και, επίσης, μοιάζει πολύ ακουστικά με το όνομα ενός μέλους της οικογένειας του νεαρού.

Αυτό το παιχνίδι ανάλυσης και σύνθεσης με τις συλλαβές –ένα είδος συλλαβικής χημείας, ούτως ειπείν– παίζει σημαντικό ρόλο, όταν είμαστε ξύπνιοι, σε ένα μεγάλο αριθμό αστείων [...]. Ο πρώτος αναγνώστης και κριτικός αυτού του βιβλίου –και όσοι επακολουθήσουν πιθανόν να μιμηθούν το παράδειγμά του– πρόβαλε την αντίρρηση ότι «ο ονειρευόμενος συχνά εμφανίζεται πολύ ευρηματικός και αστείος». Αυτό είναι αλήθεια, στο βαθμό που αναφέρεται στον ονειρευόμενο, και θα συνιστούσε αντίρρηση

μόνο αν επεκτεινόταν και στον ερμηνευτή του ονείρου. Δε θα μπορούσα να καυχηθώ ότι, όταν είμαι ξύπνιος, θεωρούμαι ιδιαίτερα πνευματώδης. Το γεγονός ότι τα όνειρά μου φαίνονται αστεία δεν οφείλεται σε μένα, αλλά στις ιδιαίτερες ψυχολογικές συνθήκες υπό τις οποίες παράγονται τα όνειρα, κάτι που συνδέεται στενά με τη θεωρία του ευφυολογήματος και του κωμικού. Τα όνειρα αναγκάζονται να γίνουν ευρηματικά και αστεία, επειδή ο άμεσος και ο πιο εύκολος δρόμος για την έκφραση των σκέψεών τους έχει αποκλειστεί. Ο αναγνώστης μπορεί να διαπιστώσει ότι τα όνειρα των ασθενών μου είναι εξίσου γεμάτα με ευφυολογήματα και λογοπαίγνια όσο και τα δικά μου, για να μην πω περισσότερο.

Απόσπασμα από την *Ερμηνεία των Ονείρων*, SE 4, σ. 297-8

Για ποιο λόγο λοιπόν –για να ξαναπαιάσουμε το αίνιγμα που θέσαμε στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου– **η άνοδος των ασυνείδητων διαδικασιών στην επιφάνεια προκαλεί το γέλιο;** Το ερώτημα αυτό κατείχε από την αρχή κεντρική θέση στις έρευνες του Φρόυντ και συντέλεσε καθοριστικά στη διαμόρφωση και στην κατεύθυνση του ψυχαναλυτικού εγχειρήματος. Επειδή ο ισχυρισμός αυτός μπορεί να ακούγεται τραβηγμένος, ας πάρουμε με τη σειρά τα φαινόμενα που εξετάζονται εις βάθος στα τρία βιβλία με τα οποία ο Φρόυντ διέδωσε τη νέα επιστήμη: τα **όνειρα** (*Η Ερμηνεία των Ονείρων*, 1900), τα **λάθη** (*Η Ψυχοπαθολογία της Καθημερινής Ζωής*, 1901) και τα **ευφυολογήματα** (*Τα Ευφυολογήματα και η Σχέση τους με το Ασυνείδητο*, 1905). Όλα αυτά τα φαινόμενα δείχνουν ότι οι παρεμ-

απώθησις = απόκρυψη πρωτογενών διαδικασιών.
όνειρα/χίμα/τυφύλα/σχήματα = μέσα εμφάνισης
πρωτογενών διαδικασιών.

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑΤΩΔΕΣ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ - ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ

βολές του ασυνειδήτου στην καθημερινότητα αποτελούν συνηθισμένη πηγή γέλιου. Αν η απόθεση οδηγεί στην απόκρυψη των πρωτογενών διαδικασιών του ασυνειδήτου, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τότε τα όνειρα, τα λάθη και τα ευφυολογήματα είναι τα κωμικά μέσα που χρησιμοποιούν αυτές οι διαδικασίες για να βγουν από την κρυψώνα τους. Αυτά είναι τα τεχνάσματα που μεταχειρίζεται το ασυνείδητο, τα περίτεχνα λαγούμια που έχει επιτηδείως σκάψει για να δραπετεύσει από το μπουντρούμι της απόθησης.

Έτσι, μετά το μεγάλο άλμα προς τα μπρος που κάναμε με το «Ασυνείδητο», ας πάμε τώρα πίσω στην *Ερμηνεία των Ονείρων* (*Die Traumdeutung*), το θεμελιώδες και από πολλές απόψεις αξεπέραστο κείμενο της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Το απόσπασμα που παραθέτουμε από την ανάλυση ενός ονείρου και η υποσημείωση που το συνοδεύει αναδεικνύουν τη μυστηριώδη «συλλαβική χημεία» με την οποία οι ασυνείδητες επιθυμίες προκαλούν το γέλιο. Αν το ασυνείδητο διεξάγει έναν αιώνιο ανταρτοπόλεμο ενάντια στην ηγεμονία του συνειδητού, το γέλιο είναι το πιο ισχυρό χημικό του όπλο.

Οργανωμένο γύρω από το διάσημο αξίωμα ότι «η ερμηνεία των ονείρων αποτελεί τη βασιλική οδό για τη γνώση των ασυνείδητων δραστηριοτήτων του μυαλού» (*SE 5*, σ. 608), το βιβλίο του Φρόυντ αναγνώρισε τα περίτεχνα και παράλογα προϊόντα που παράγει η «διεργασία» του κοιμισμένου εγκεφάλου, τα οποία είχαν ως τότε περιθωριοποιηθεί και απαξιωθεί από την επιστήμη, ως το κλειδί για τη δομή και τη λειτουργία ολόκληρης της ψυχικής ζωής. Πώς γίνεται όμως τα όνειρα να υπόσχονται τόσα πολλά στον ερευνητή της ψυχολογικής αλήθειας;

Στο προηγούμενο κεφάλαιο ανακαλύψαμε με ποιον τρόπο οι ασυνείδητες επιθυμίες που αποκλείονται μέσω της απώθησης από την άμεση είσοδο στο αμφιθέατρο της συνείδησης μπορούν να διεισδύσουν κρυφά χρησιμοποιώντας κάποια λεκτική κάλυψη. Έτσι, ο καλλιεργημένος θαυμασμός του νεαρού κυρίου για την ομορφιά των λουλουδιών («ντεκόρ») προσέφερε στο ασυνείδητο ένα ιδανικό μέσο για να εκφράσει το θαυμασμό του για ένα διαφορετικό είδος ομορφιάς («ντεκολτέ»). Τα γλωσσικά ολισθήματα ακολουθούν, προφανώς, ολισθηρές μεθόδους: τρυπώνουν λαθραία μέσα στο αμφιθέατρο χωρίς να κινήσουν τις υποψίες, ανακατεύονται με άνεση στην ουρά που σχηματίζουν οι νόμιμοι κάτοχοι του εισιτηρίου, ενώ την ίδια στιγμή ένας γλυκομίλητος και καλοντυμένος συνεργάτης τους μονοπωλεί την προσοχή του ταξιθέτη. Αλλά για τον ίδιο λόγο, δε θέτουν κανένα σοβαρό κίνδυνο. Ένας μόνο ταραξίας που περιβάλλεται παντού από φρόνιμους και προσεκτικούς θεατές δεν έχει μεγάλα περιθώρια ελιγμών. Αν κάνει την παρουσία του υπερβολικά αισθητή, θα απομακρυνθεί από το αμφιθέατρο με συνοπτικές διαδικασίες. Μπορεί να γλιτώσει απ' αυτήν τη μοίρα, μόνο αν φροντίσει να περάσει σχεδόν απαρατήρητος: είναι πιθανό η νεαρή κυρία στο πάρτυ να άκουσε το επιθυμητό «ντεκόρ» ή να μην κατάλαβε το υπονοούμενο που άφησε το γλωσσικό ολισθήμα. Ο θρίαμβος του ολισθήματος τελικά μάλλον επιβεβαιώνει παρά αρνείται την κυριαρχία του συνειδητού.

Ο ταξιθέτης του μυαλού μας, όταν είμαστε ξύπνιοι, εκπληρώνει τα καθήκοντά του με ζήλο και έχοντας πλήρη αίσθηση της ευθύνης του να εξασφαλίσει ότι η εκδήλωση στο αμφιθέατρο θα διεξαχθεί ομαλά. Αν παρεισφρήσουν υπερβολικά πολ-

νευρωτική ασθένεια αν

... με το φουδον ...
... με πολλές απαφορώσεις
... σκέψης
... μηχανισμό της αλήθ.
... στην παιδεία βλάβη.

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑΤΩΔΕΣ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ - ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ

... λές απαγορευμένες σκέψεις, χωρίς να το αντιληφθεί, ή αν ο μη-
... χανισμός της απώθησης πάθει βλάβη, τότε θα εκδηλωθεί μια
... νευρωτική ασθένεια. Ο αντικαταστάτης του όμως στη νυχτερι-
... νή βάρδια είναι πολύ πιο αμελής. Όπως γνωρίζει οποιοσδήποτε
... έχει δει έστω κι ένα όνειρο στη ζωή του, δεν είναι δύσκολο
... για μια σκέψη να διεισδύσει εκεί. Μια σκέψη, όπως θα θυμό-
... μαστε, γίνεται δεκτή από το μυαλό μας όταν είμαστε ξύπνιοι
... μόνο αν μπορεί να αποδείξει ότι υπακούει στους νόμους του
... χρόνου και της πραγματικότητας. Η συνέχεια του χρόνου και
... η σταθερότητα της πραγματικότητας, οι δύο ασάλινοι νόμοι
... της ημέρας, παραμερίζονται ανέμελα τη νύχτα. Όταν είμαστε
... ξύπνιοι, η αίσθηση της πραγματικότητας διατηρείται χάρη
... στην ικανότητά μας να διακρίνουμε διαφορετικά πράγματα,
... ικανότητα που λείπει όμως από το ασυνείδητο, το οποίο απο-
... λαμβάνει το προνόμιο της «εξαιρέσης από το νόμο της αντίφα-
... σης». Στα όνειρα συχνά ανακαλύπτουμε ότι μπορούμε να έ-
... χουμε και την πίτα ολόκληρη και το σκύλο χορτάτο.

Ωστόσο θα πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί απέναντι στην
... ιδέα ότι τα όνειρα αποτελούν ένα πεδίο που κυριαρχείται α-
... ποκλειστικά από το ασυνείδητο. Εξ άλλου, τα όνειρα δεν πα-
... ραβιάζουν μόνο τους νόμους της συνειδητής ζωής, αλλά συχνά
... συμμορφώνονται απροσδόκητα με αυτούς. Θα ήταν λάθος να
... μπορούμε στον πειρασμό να θεωρήσουμε ότι ο ύπνος βρίσκεται
... υπό την άμεση και αδιαφιλονίκητη κυριαρχία του ασυνειδή-
... του. Αναφερθήκαμε στον απατεώνα ακριβώς για να δείξουμε
... ότι είναι αδύνατο οι ασυνείδητες διαδικασίες να γίνουν, σύμ-
... φωνα με την έκφραση του Φρόυντ, «συνειδητές καθαυτές» (SE
... 5, σ. 612). Ούτε ο απατεώνας ούτε το ασυνείδητο δεν εμφανί-

ΠΑΡΑΜΕΡΙΖΟΝΤΑΙ

... μια ΣΚΕΨΗ γίνεται δεκτή⁶¹ όταν είμαστε ξύπνιοι
... μόνο αν υπακούει στους νόμους του χρόνου &
... της ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ≠

* και τα όνειρα υψουτινται εν
αρχη της οικονομιας.

JOSH COHEN: ΦΡΟΥΝΤ

ζονται ποτέ «καθαυτοί», αλλά μόνο μέσα από τις πολύμορφες μεταμφιέσεις τους. Αυτό που αποκαλύπτει η *Traumdeutung*, ωστόσο, είναι ότι τα όνειρα προσφέρουν στο ασυνείδητο το πιο πλούσιο και εύπλαστο υλικό για να μεταμφιέσει τις επιθυμίες του. Καμία άλλη μορφή νοητικής δραστηριότητας δεν του προσφέρει τόσο άπλετο χώρο για να πειραματιστεί, για να δώσει φωνή, έστω και με μασκαρεμένο τρόπο, στις ιδέες που καταπνίγονται από το συνειδητό.

Ωστόσο, η ελευθερία αυτή δεν είναι καθόλου απόλυτη. Ο νυχτερινός ταξιθέτης μπορεί να είναι πιο χαλαρός με τον έλεγχο των σκέψεων που επιθυμούν εισαγωγή, αλλά δεν εγκαταλείπει τελείως τους κανόνες εισόδου. Το ντύσιμο βέβαια δε χρειάζεται να είναι επίσημο, όπως όταν είμαστε ξύπνιοι, όσο οι σκέψεις πρέπει να συμμορφωθούν με έναν αυστηρά τηρούμενο συντακτικό και λογικό κώδικα εμφάνισης. Ούτε όμως μπορεί μια ασυνείδητη επιθυμία να εμφανιστεί γυμνή και να απαιτήσει να μπει. Και αυτός ο ταξιθέτης έχει μια βαριά ευθύνη: πρέπει να εξασφαλίσει ότι τα όνειρα θα εκπληρώσουν τον κανονικό τους ρόλο, να είναι «οι ΦΡΟΥΡΟΙ του ύπνου και όχι οι ταραξίες του» (SE 4, σ. 233). Τα όνειρα δεν προσφέρουν μόνο διέξοδο για την εκφόρτιση των πλεοναζόντων ψυχικών ερεθισμάτων που συσσωρεύονται στο ασυνείδητο κατά τη διάρκεια της μέρας, είναι επίσης μηχανισμοί που διασφαλίζουν, σύμφωνα με την αρχή της ηδονής, ότι αυτή η εκφόρτιση θα είναι επαρκώς χαμηλή και ότι ο ύπνος δε θα διαταραχτεί.

Τα όνειρα είναι, με άλλα λόγια, υπεύθυνα για τον έλεγχο της διέγερσης που προέρχεται από το ασυνείδητο. Το ασυνείδητο είναι καιροσκοπικό: γνωρίζει ότι μπορεί να καταφέρει περιο-

σότερα τη νύχτα παρά τη μέρα. Αλλά γνωρίζει επίσης ότι η απερισκεψία δεν πρόκειται να του βγει σε καλό. Από τη στιγμή που το επίπεδο της ψυχικής διέγερσης, είτε ηδονικής είτε δυσάρεστης, ξεπεράσει ένα συγκεκριμένο όριο, ο ύπνος είναι αδύνατον να διατηρηθεί. Με το ξύπνημα θα επανέλθει ένα πολύ πιο καταπιεστικό καθεστώς, πράγμα που σημαίνει ήττα για το ασυνείδητο. Στα όνειρα το ασυνείδητο έχει διπλή υποχρέωση, να δώσει έκφραση στα απαγορευμένα περιεχόμενα από τη μια, αποφεύγοντας όμως να ενεργοποιήσει το συναγερό του συνειδητού από την άλλη. Αν αυτά τα περιεχόμενα εκτεθούν με υπερβολικά φανερό τρόπο, το ασυνείδητο θα χάσει τη σχετική ελευθερία που του παραχωρεί ο ύπνος. Σαν καλός διαρρήκτης, έχει συμφέρον να αποφύγει να ξυπνήσει τους ιδιοκτήτες του σπιτιού.

Για να χρησιμοποιήσουμε ξανά τη μεταφορά του Φρόντ, ο ταξιθέτης της ημέρας είναι αδιάφθορος. Οι ασυνείδητες επιθυμίες δεν πρόκειται να περάσουν, όσο περνάει απ' το χέρι του. Ο συνάδελφός του τη νύχτα είναι πιο διαλλακτικός – είναι πρόθυμος να κάνει μια συμφωνία ή, σύμφωνα με την ορολογία του Φρόντ, ένα συμβιβασμό με τους ενοχλητικούς επισκέπτες από το ασυνείδητο: «Μπορείτε να περάσετε αν δεν κάνετε πολλή φασαρία – έτσι και εγώ δε θα χάσω τη δουλειά μου και εσείς δε θα βγείτε έξω με τις κλωτσιές». Η στάση του δεν είναι κυνική όσο ρεαλιστική. Γνωρίζει ότι πρέπει να κάνει μερικά χατίρια στους ταραξίες, ώστε να μην ξεφύγουν από κάθε έλεγχο. Οι καλλιτέχνες και οι θεατές που συχνάζουν στο αμφιθέατρο κατά τη διάρκεια της μέρας έχουν πάει για ύπνο, αφήνοντας το χώρο ελεύθερο στους θιασώτες της αντεργκράουντ καλλιτεχνι-

ὄνειρα : φανερωθῆναι καὶ κρύβων
αὐτῶν πᾶσι ἐπισημῶν .

JOSH COHEN: ΦΡΟΥΝΤ

κής σκηνής, που στήνουν αβανγκάρντ θεάματα με αναφορές στο σεξ και τη βία. Αν μάλιστα το πρωί αφήσουν το χώρο όπως το βρήκαν, ακόμα κι ο ταξιθέτης της ημέρας θα κάνει το κορόιδο – καταλαβαίνει κι αυτός την αξία του συμβιβασμού, εφόσον επωφελείται και ο ίδιος. Αν οι ασυνείδητες επιθυμίες μείνουν απασχολημένες τη νύχτα, δεν πρόκειται να τον ενοχλήσουν κατά τη διάρκεια της μέρας.

Δεν έχουμε όμως ακόμη εξηγήσει πώς τα όνειρα συγκρατούν το ασυνείδητο να μην προξενήσει μεγάλα προβλήματα. Για το σκοπό αυτό, θα ήταν χρήσιμο να χρησιμοποιήσουμε μια άλλη μεταφορά που θα αντλήσουμε αυτή τη φορά από την ίδια την *Ερμηνεία των Ονείρων*. Η μεταφορά αυτή είναι διδακτική διότι δείχνει τη συγγένεια που έχουν τα όνειρα με το γραπτό λόγο. Τα όνειρα, λέει ο Φρόυντ, όπως οι εφημερίδες σε ένα αυταρχικό καθεστώς, είναι προϊόντα συμβιβασμού ανάμεσα στους ρεπόρτερ του ασυνείδητου και στο λογοκριτή, ο οποίος ελέγχει και επεξεργάζεται το υλικό που του υποβάλλουν. Όπως όμως ανακαλύπτουν συχνά οι συγγραφείς σε τέτοια καθεστώτα, υπάρχουν τρόποι για να ξεγελάσει κάποιος τη λογοκρισία: «για παράδειγμα, μπορεί να περιγράψει τη διαμάχη ανάμεσα σε δύο μανδαρίνους του Μέσου Βασιλείου, ενώ στην πραγματικότητα αναφέρεται σε δύο αξιωματούχους στη δική του χώρα» (SE 4, σ. 142). Όπως οι λογοκριμένοι συγγραφείς, έτσι και τα όνειρα εργάζονται με τη διπλή υποχρέωση να φανερώσουν και να κρύβουν συγχρόνως αυτά που εννοούν. Όπως λέει η υποσημείωση στο απόσπασμα που παραθέτουμε, τα όνειρα δεν είναι εκ φύσεως «ευρηματικά και αστεία», αλλά «αναγκάζονται να γίνουν» από το γεγονός ότι «ο άμεσος και ο

πιο εύκολος δρόμος για την έκφραση των σκέψεών τους έχει αποκλειστεί». Ο όρος του Φρόντ γι' αυτή την εκ των πραγμάτων επιβεβλημένη ευφυΐα και ευρηματικότητα -η «διεργασία του ονείρου» (*Traumarbeit*)- είναι πολύ ακριβής: ελλείπει άμεσου και εύκολου δρόμου για την ικανοποίηση, τα όνειρα αναγκάζονται να εργαστούν· να επινοήσουν περίπλοκες μεταμφιέσεις, να ακολουθήσουν λαβυρινθώδεις παρακάμψεις, να μεταθέσουν και να συμπυκνώσουν τα νοήματα και να κατασκευάσουν ένα σύστημα έμμεσων λεκτικών και οπτικών αναπαραστάσεων, για να αντικαταστήσει το πιο ορθό λεξιλόγιο και την πιο ακριβή σύνταξη που χρησιμοποιούμε όταν είμαστε ξύπνιοι. Ο Φρόντ επισημαίνει, για παράδειγμα, ότι τα όνειρα δεν μπορούν να αναπαραστήσουν τη σχέση «είτε... είτε...» (απ' αυτήν την άποψη, κουβαλούν το στίγμα της ασυνείδητης προέλευσής τους), παρά μόνο ως ασάφεια (ηχητική ή οπτική). Αυτό που το μυαλό το αναπαριστά ως παρόμοιο όταν είμαστε ξύπνιοι, το μυαλό που ονειρεύεται το αναπαριστά ως ενωμένο, ενώ αυτό που αντιλαμβανόμαστε συνειδητά ως λογική σχέση ανάμεσα σε δύο πράγματα, στα όνειρα αναπαριστάται ως ταυτοχρονισμός. Τα οδυνηρά αισθήματα και οι συγκινήσεις, που αν εκφραστούν άμεσα θα αντιμετωπίσουν το μαρκαδόρο του λογοκριτή, αντιστρέφονται, όπως στο όνειρο που αναφέρει ο Φρόντ, όπου ένας γηραιός κύριος καταγράφει τη νοσηρή θλίψη του για τον επικείμενο θάνατό του με τη μορφή «ακατάσχετου γέλιου» (SE 5, σ. 473).

Πάνω απ' όλα όμως, τα όνειρα εκμεταλλεύονται επιμελώς και με πανουργία την εγγενή αμφισημία των λέξεων. Για να τα δούμε «επί το έργον», ας επιστρέψουμε στο παράδειγμα του ο-

 παρόμοιο → ενωμένο
 λογική σχέση → ταυτοχρονισμός
 οδυνηρά αισθήματα → αντιστροφή

Τα όνειρα αντλούν από
Γιό Πιφ!

→ Στα "κατάλοιπα" του
→ τις ασυνείδητες και
και φαντασιώσεις

JOSH COHEN: ΦΡΟΥΝΤ

νείρου με το τηλέφωνο. Το όνειρο αυτό επεξηγεί καθαρά τον ι-
σχυρισμό του Φρόντ ότι τα όνειρα αντλούν από δύο πηγές: α-
πό τα «κατάλοιπα» που παραμένουν στο μυαλό κατά τη διάρ-
κεια της προηγούμενης μέρας (στην προκειμένη περίπτωση, το
γεγονός ότι ένας γνωστός του νεαρού που ονειρεύτηκε του χτύ-
πησε το κουδούνι αργά τη νύχτα) και τα οποία διαμορφώνουν
το έκδηλο περιεχόμενο του ονείρου, αφ' ενός· και από τις ασυ-
νείδητες αναμνήσεις και τις φαντασιώσεις, που ο ονειρευόμε-
νος συσχετίζει συνειρμικά με το έκδηλο περιεχόμενο κατά τη
διάρκεια της ψυχαναλυτικής συνεδρίας, αφ' ετέρου. Αυτοί οι
συνειρμοί (στην προκειμένη περίπτωση μια ανάμνηση από την
παιδική ηλικία) ανοίγουν το δρόμο που οδηγεί στο λανθάνον
περιεχόμενο του ονείρου ή τα ασυνείδητα νοήματά του.

Ο πρώτος συνειρμός που έκανε ο νεαρός είναι με «μια
προηγούμενη εμπειρία», που τη συσχετίζει με την «αδιάφορη
αφορμή που προκάλεσε το όνειρο», το κουδούνισμα στην πόρ-
τα του την προηγούμενη νύχτα: μια φορά, όταν ήταν μικρός, έ-
βρεξε το καλώδιο του τηλεφώνου, με αποτέλεσμα η συσκευή
να κουδουνίζει συνεχώς και να αναστατώσει τον ύπνο του πα-
τέρα του. Το περιστατικό της προηγούμενης νύχτας, χωρίς νόη-
μα από μόνο του, εμποτίζεται με νόημα χάρη σε αυτό το προη-
γούμενο περιστατικό. Μπορεί αυτή η αντανάκλαση του νεότε-
ρου στο παλιότερο περιστατικό να λύσει το αίνιγμα του νοή-
ματος του ονείρου; Όχι, σχεδόν καθόλου – αντιθέτως, το πα-
λιότερο περιστατικό αποτελεί μάλλον την αρχή παρά το τέλος
της συνειρμικής αλυσίδας. Όπως το όνειρο παραπέμπει στο
συμβάν της προηγούμενης νύχτας, το οποίο με τη σειρά του
κρύβει από πίσω του το περιστατικό της παιδικής ηλικίας, έτσι

3 αναμνήσεις
ης

και αυτό το περιστατικό συγκαλύπτει βαθύτερες και πιο σκοτεινές αναμνήσεις και φαντασιώσεις.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι κάθε μετάθεση μεταθέτει απλώς μια άλλη μετάθεση. Με άλλα λόγια, η ερμηνεία δε σταματάει να σκάβει όταν φτάσει στον τελικό πυρήνα του ασυνείδητου υλικού, που αποκαλύπτει το πλήρες και αδιαμφισβήτητο νόημα του ονείρου. Σε αντίθεση με αυτό, ο Φρόυντ γράφει:

Υπάρχει πολύ συχνά, ακόμα και στο πιο διεξοδικά αναλυμένο όνειρο, ένα κομμάτι που πρέπει να παραμείνει σκοτεινό· αυτό συμβαίνει γιατί, όπως συνειδητοποιούμε κατά τη διαδικασία της ερμηνείας, υπάρχει σε αυτό το σημείο ένα κουβάρι από σκέψεις του ονείρου που δεν μπορεί να ξεμπλεχτεί και το οποίο δεν προσθέτει τίποτε στη γνώση μας για το περιεχόμενο του ονείρου. Αυτός είναι ο ομφαλός του ονείρου, το σημείο όπου βυθίζεται μέσα στο άγνωστο. (SE 5, σ. 525).

Τα όνειρα καταλήγουν να φράξουν το δρόμο στις ερμηνείες που τα ίδια προκαλούν. Το παράδοξο της ερμηνείας είναι ότι ολοκληρώνεται μόνο όταν φτάνει στο σημείο όπου είναι αδύνατο να ολοκληρωθεί. Το αίσθημα ματαίωσης που νιώθουμε, όπως όταν προσπαθούμε να ξεδέσουμε έναν κόμπο που δεν μπορεί να λυθεί, παραδόξως αποτελεί ένδειξη ότι έχουμε μάθει κάτι από το όνειρο. Στο συγκεκριμένο όνειρο, αυτό το αίσθημα ματαίωσης προκύπτει όταν εστιάσουμε στην παράξενη λέξη *tutelrein*. Ας παρακολουθήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Φρόυντ διαιρεί τη λέξη σε δύο συστατικά μέρη.

Κάθε ΜΕΤΑΘΕΣΗ μεταδίδει αληθινά για εμάς
ΜΕΤΑΘΕΣΗ.

Η λέξη *tutel* συμπυκνώνει μια σειρά από αντιφατικούς συνειρμούς. Είναι, λέει ο Φρόντ, «νομικός όρος και σημαίνει ‘κηδεμονία’» και υποδηλώνει μια φορμαλιστική, νομικιστική αντίληψη της γονικής εξουσίας. Ωστόσο, «είναι επίσης μια χυδαία λέξη για το γυναικείο στήθος» – στη γλώσσα μας, το βυζί. Εδώ αναδύεται αμέσως μια αμφισημία – το *tutel* εκφράζει συγχρόνως και την κενή μορφή και το πυκνό περιεχόμενο της σχέσης γονέα-παιδιού, και την ανώνυμη πατρική εξουσία και την τρυφερή μητρική φροντίδα. Για το παιδί, το *tutel* σημαίνει την εξωτερική «κηδεμονική» πειθαρχία στην οποία πρέπει να υποταχθεί, αλλά και την εσωτερική επιθυμία για το στήθος, την οποία δεν μπορεί να ελέγξει. Το γεγονός ότι η λέξη είναι ταυτόχρονα λόγια και χυδαία δεν μπορεί παρά να επιτείνει αυτή την αμφισημία, υπονοώντας μια συγγένεια ανάμεσα στη γονική εξουσία και την ερωτική επιθυμία – αναμειγνύοντας τον «κηδεμόνα» με το «βυζί», την πειθαρχία με την παρανομία.

Αυτή η συμπύκνωση νοημάτων ενισχύεται ακόμη περισσότερο όταν το *tutel* έρχεται σε επαφή με το *rein*. Η σύνθετη λέξη *tutelrein* υποδηλώνει και τον «ελεύθερο από κηδεμονία / ανώτερη αυθεντία» και τον «ελεύθερο από το βυζί» – δηλαδή τον ώριμο, αυτόνομο ενήλικο, που έχει «απογαλακτιστεί» από τη μητρική επιθυμία και την εξάρτηση. Ο Φρόντ όμως υπόνοει ότι αυτή η ενήλικη αυτονομία ή «καθαρότητα» σκιάζεται από το αντίθετό της, συνδέοντας το *rein* με το πρώτο συνθετικό του «*Zimmertelegraph*» (οικιακή συσκευή τηλεφώνου) για να σχηματίσει το *zimmerrein* (καλοαναθρεμμένος), «το οποίο συνδέεται στενά με το βρέξιμο του πατώματος». Με αυτόν τον τρόπο, το βρέξιμο και το συνεχές κουδούνισμα του *Zimmertelegraph*

καθίσταται το κομβικό σημείο όπου συμπλέκονται οι αντιφατικές ιδέες του ενήλικου και του παιδικού, της πειθαρχίας και της επιθυμίας, της εγκράτειας και της ακράτειας. Και η δήλωση του τεχνικού δεν παραπέμπει σε αυτή τη σύγκρουση; «Είναι περιεργό ότι ακόμα και άνθρωποι που είναι 'tutelrein' είναι συνήθως ανίκανοι να αντιμετωπίσουν μια τέτοια κατάσταση».

Ένας τρόπος να μεταφράσουμε τη δήλωση του τεχνικού θα ήταν: «είναι περιεργό ότι ακόμα και άνθρωποι που νομίζουν ότι έχουν ξεπεράσει τις παιδικές τους επιθυμίες εξακολουθούν να βρίσκονται υπό τον έλεγχό τους». Πράγματι, αν συσχετίσουμε το αναποδογυρισμένο ποτήρι με το *zimmerrein*, οδηγούμαστε στο βρέξιμο του κρεβατιού, τον κυριότερο τρόπο με τον οποίον το αγόρι εκδηλώνει αυτό που ο Φρόυντ αποκαλεί «ουρηθρικό ερωτισμό». Η ακράτεια του αγοριού δεν αποτελεί σημαδι αδυναμίας, αλλά της ασυνείδητης σεξουαλικής φιλοδοξίας και επιθετικότητάς του. Καθόλου παράξενο λοιπόν που ξυπνάει τον πατέρα του. Ο ανταγωνισμός μεταξύ αρσενικών παραπέμπει με τη σειρά του ξανά στο *tutel*, στην επιθυμία του αγοριού να οικειοποιηθεί το βυζί της μητέρας του και στις «σταγόνες» που «πέφτουν» από αυτό. Αυτός ο ανταγωνισμός όμως αμέσως υπενθυμίζει την κηδεμονία του πατέρα, που αποσπά το αγόρι από το πολυπόθητο στήθος. Αυτές οι παιδικές εικόνες, για να περιπλέξουμε τα πράγματα ακόμη περισσότερο, μπορούν να επικαλυφθούν από μεταγενέστερες εφηβικές - τις σταγόνες του γάλατος και των ούρων θα τις διαδεχθούν οι σταγόνες του σπέρματος. Με την κάλυψη της νύχτας, ο έφηβος αρπάζει την ευκαιρία, ενώ ο πατέρας του κοιμάται, να δώσει διάοδο σε επιθυμίες τις οποίες ένας νεαρός άντρας, που διαθέτει

αυτοκυριαρχία, καλείται να ελέγξει. Και μέσα σε όλα αυτά, το *zimmerrein*, που έχει όλες αυτές τις υγρές συνδηλώσεις, παραπέμπει και στο όνομα ενός μέλους της οικογένειας (και αντικείμενου παράνομης επιθυμίας;).

Παρεμπιπτότως, αυτή η ανάλυση της ερμηνείας του Φρόντ καθόλου δεν ξεμπλέκει «το κουβάρι από σκέψεις του ονείρου» που βρίσκεται στον ομφαλό του ονείρου. Εκθέτοντας τα πιθανά νοήματά του, δεν το ξεδιαλύνουμε ούτε το εξηγούμε, αλλά απλώς φανερώνουμε τις άγνωστες και πολυάριθμες πηγές από τις οποίες μπορεί να αναδυθεί.

Η λέξη *tuteln* βροίθει λοιπόν από συμπυκνώσεις. Αποκαλύπτει το ανεξίτηλο ίχνος που έχει αφήσει στην ψυχή του άνδρα το μωρό που βυζαίνει, το παιδί που βρέχει το κρεβάτι του και ο έφηβος που αυνανίζεται. Ζωντανεύει επίσης το συνεχές αγώνα ανάμεσα στη σκληρή αυτοπειθαρχία και στην αχαλίνωτη επιθυμία, ο οποίος στοιχειώνει την ψυχική ζωή. Το όνειρο επιτρέπει σε αυτές τις αντιφατικές τάσεις, για να παραπέμψουμε ξανά στο προηγούμενο παράθεμα, να προβούν στο «σχηματισμό ενός ενδιάμεσου στόχου, που αποτελεί συμβιβασμό». Δεν είναι τυχαίο ότι τέτοιοι συμβιβασμοί σχηματίζονται λεκτικά, εφόσον «οι λέξεις, επειδή λειτουργούν ως κομβικά σημεία για πολλές ιδέες, θα μπορούσαν να θεωρηθούν προορισμένες για την αμφισημία» (SE 5, σ. 340).

Η αμφισημία έχει πολλές χρήσεις, η πιο βασική από τις οποίες είναι η αμυντική. Όπως μας έδειξαν τα συμπτώματα της Έμμας, η αμφισημία επιτρέπει στην αφόρητη αλήθεια να χρησιμοποιήσει τη μεταμφίεση ενός ανώδυνου και ασήμαντου πράγματος. Αυτό που ο Φρόντ αποκάλεσε «επιφανειακή»

το όνειρο επιτρέπει στις αντιφάσεις να γίνουν στον σχηματισμό ενός ενδιάμεσου στόχου, να αλληλοεπιδράσουν ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟ -

→ Συμβάλουν την προσοχή από το Νύκτα στον Ηχο.

διασύνδεση των εικόνων στο όνειρο μέσω της «παρήχησης, της λεκτικής αμφισημίας... ή οποιουδήποτε συνειρμού, όπως αυτοί που κάνουμε στα ευφρολογήματα ή στα λογοπαίγνια», αποτελεί ένδειξη «μιας βαθύτερης σύνδεσης ανάμεσά τους που προσκρούει στην αντίσταση της λογοκρισίας» (SE 5, σ. 530). Τα ευφρολογήματα, με άλλα λόγια, είναι απολύτως σοβαρά: όπως η ποίηση, εκτρέπουν την προσοχή από το νόημα, την αναφορά στον εξωτερικό κόσμο, και τη στρέφουν προς τον ήχο, προς τις ηχητικές και ρυθμικές ιδιότητες των ίδιων των λέξεων. Τα ευφρολογήματα υπηρετούν τον εαυτό τους και όχι τον κόσμο που βρίσκεται πέρα από αυτά.

Αυτή η λογική της παραπλάνησης είναι που καθιστά το ευφρολόγημα μια τόσο πλούσια πηγή για το όνειρο, δίνοντάς του μια γλώσσα για να εκφράσει, αλλά και να αποκρύψει συγχρόνως, αυτό που θέλει να πει. Τα ευφρολογήματα και τα όνειρα δίνουν φωνή στην αμφισημία που κανονικά αποσιωπούμε, προκειμένου να γίνουμε κατανοητοί – η καθημερινή ζωή δεν μπορεί να κυλήσει ομαλά αν χρησιμοποιούμε μόνο λογοπαίγνια. «Δε θα μπορούσα να καυχηθώ ότι όταν είμαι ξύπνιος θεωρούμαι ιδιαίτερα πνευματώδης», γράφει ο Φρόυντ στην υποσημείωση. Τα ευφρολογήματα, εισάγοντας το διαφορούμενο στην επικοινωνία, βλάπτουν την καθαρότητα και την ευκρίνεια, τις οποίες ο άνθρωπος της επιστήμης έχει την ευθύνη να υπηρετεί. Ευτυχώς για τον ίδιο και για την ιστορία της σύγχρονης σκέψης, οι «ιδιαίτερες ψυχολογικές συνθήκες υπό τις οποίες παράγονται τα όνειρα» του δίνουν την άδεια να παραιτηθεί από αυτή την ευθύνη τη νύχτα. Τα όνειρα, φράσσοντας το δρόμο της άμεση έκφρασης, οδηγούν τις σκέψεις σε δαιδαλώδεις πα-

→ Συμβίβασις (α)χι(αί)τες ΛΕΚΤΙΚΑ
→ ΛΕΞΕΙΣ = αμφίβια οφέλια με

ρεκτροπές, που τις «αναγκάζουν» να γίνουν σκοτεινές αλλά και παράδοξα αστείες.

Τα όνειρα διατηρούν τουλάχιστον μια επίφαση νοήματος υποβάλλοντας τις ασυνείδητες σκέψεις σε στοιχειώδεις γραμματικούς και συντακτικούς κανόνες. Αν προσπαθήσουμε όμως να μεταδώσουμε τα σκοπίμως αντιφατικά περιεχόμενα του ασυνείδητου χωρίς μια τέτοια μεταμφίση, τότε αναπόφευκτα θα καταστρέψουν εντελώς το νόημα, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Ευφροσύνητε
&
όνειρα : στην φωτιά στην
αφιδίωση.